

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ

УДК 378 .013.42:364

Т. Г. Веретенко, О. В. Белоліпцева

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ РОЛЕЙ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ

Ефективність роботи сучасного соціального педагога пов'язана з необхідністю виконувати певні ролі в процесі надання допомоги сім'ям.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців дозволяє стверджувати, що більшість науковців (І. Зверева, П. Шептенко, Г. Воронина В. Сластенина) пов'язують професійні ролі з професійними функціями соціального педагога (соціального робітника); з соціальною позицією фахівця (В. Сидоров); з професійними обов'язками (Т. Лодкіна, Г. Попович) та особистісними якостями (Р. Овчарова). Вперше поняття «роль» було визначено зарубіжним вченим Я. Морено, який порівнював «роль» з формою, яка актуальна на даний час. За визначенням Дж. Келлі «роль» це форма поведінки, яка ґрунтується на розумінні особою як думають інші індивіди, пов'язані з ним в його діяльності. Українська дослідниця Н. Заверико «роль» визначає як відповідний прийнятий у суспільстві нормам спосіб поведінки людей, що залежить від їх соціального статусу [1, с. 220].

Спираючись на роботи зарубіжних колег, дослідник І. Зимня виділяє 13 професійних ролей, зміст яких описує через професійні функції соціального педагога: спеціаліст, який визначає клієнтів (Outreach Worker) – визначає людей, групи людей, які опинилися у СЖО; брокер (Broker) – направляє людей, групи людей в існуючі служби; посередник, буфер (Mediation) – знаходиться між конфліктуючими сторонами; адвокат, захисник (Advocate) – захищає права людей, які потребують соціально-педагогічної допомоги; оцінщик (Evaluator) – збирає інформацію, оцінює проблеми людей; мобілізатор (Mobilizer) – організовує дії людей для вирішення проблем; учитель (Teacher) – передає інформацію та знання; коректор поведінки (Behavior Change) – вносить зміни в поведінкові стереотипи, навички та сприйняття людей; консультант (Consultant) – надає допомогу іншим соціальним педагогам; проєктант (Community Planer) – допомагає в плануванні, розробці та реалізації різних програм; менеджер інформації (Data Manager) – збирає, класифікує та аналізує отриману інформацію від клієнта; адміністратор (Administrator) – забезпечує конкретну, постійну допомогу окремій особі чи закладу [2].

Дослідниця Г. Лактіонова в контексті роботи соціального педагога з прийомними сім'ями та ДБСТ ролі соціального педагога об'єднує у п'ять

груп, а саме: практичні (консультант, соціальний менеджер, помічник клієнта, вуличний працівник, учитель соціальних умінь); посередницькі (брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта, захисник прав та інтересів клієнта); керівні (керівник персоналом, адміністратор, лідер команди); дослідницькі (експерт, аналітик, дослідник); сервісні (викладач, супервізор) [3, с. 84]. А З. Саралієва зазначає, що соціальний педагог не повинен притримуватися якоїсь однієї ролі, а має бути підготовлений до виконання декількох. Такий розподіл Є. Холостова називає умовним та пропонує більш загальні професійні ролі соціального педагога: практичний соціальний робітник (практична діяльність від надання допомоги на дому до практичного психолога-консультанта); викладач (виступає як радник, консультант, тренер, супервізор, організатор); дослідник соціальної роботи [4, с. 58].

Російська вчена Р. Овчарова визначає професійні ролі соціального педагога через сформовані особистісні якості та стверджує, що в процесі соціально-педагогічної роботи соціальному педагогу необхідно виконувати різні професійні ролі та змінювати їх в залежності від ситуації [5, с. 34].

Виходячи з ідей родинноцентризму, І. Трубавіна визначила та охарактеризувала наступні ролі соціального педагога у роботі з неблагополучними сім'ями: адвокат (захист та представлення прав сім'ї); експерт (вивчення проблем сім'ї, їх причини і наслідки); посередник (вирішення проблем на основі пошуку ресурсів для реалізації сім'єю своїх прав); помічник (вирішення проблем через організацію навчання їхньому вирішенню); соціальний терапевт (підтримка у подоланні поточних труднощів); конфліктолог (попередження, допомога у вирішенні та запобігання конфліктів); організатор індивідуального та групового соціального виховання (формування позитивного мікроросередовища навколо сім'ї); громадський діяч (підтримка соціальних ініціатив родини) [6, с. 149]. У роботах Т. Василькової, Т. Веретенко, О. Денисюк професійні ролі визначені на основі аналізу видів робіт з різними типами сімей, найбільш актуальні: педагог, радник, консультант, посередник.

Згідно освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) визначені посади, які може займати соціальний педагог, де серед основних у роботі з сім'ями нами виокремлені (педагог соціальний, організатор позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми; культурорганізатор дитячих та позашкільних закладів; завідувач центру (молодіжного, реабілітаційного, колекційного; інспектор з охорони дитинства; соціолог з ефективності покарання правопорушників; фахівець соціальної роботи (по допомозі неблагополучним родинам, грошові допомога дітям та ін); керівник самодіяльного об'єднання; референт з основної діяльності; помічник вихователя; робітник, що здійснює догляд за окремими особами; завідувач кімнати (матері і дитини). Серед додаткових (нових) посад визначені такі, як менеджер соціальної роботи; керівник спеціалізованої

соціальної служби (реабілітаційний центр для дітей-інвалідів; кризового стаціонару для дітей позбавлених батьківської опіки; мобільний центр соціальної роботи; мобільний інформаційний центр; методичний ресурсний центр соціальної роботи; тренінговий центр, патронажна служба; гувернерська служба); педагог-консультант (соціальної служби і центри різного напрямку для дітей та молоді; центр розвитку та планування сім'ї; соціальні притулки і приймальники-розподільники).

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що соціальний педагог в соціально-педагогічній роботі виконує одразу декілька професійних ролей, які формуються в процесі фахової підготовки. Зокрема, базуючись на визначених класифікаціях професійних ролей та аналізу ОКХ ми зробили спробу виділити та конкретизувати специфічні професійні ролі соціального педагога в роботі з сім'ями, а саме: *консультант, сімейний медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, організатор моніторингу, соціальний промоутер.*

Так, при реалізації професійної ролі *консультанта* важливим елементом є комунікативна взаємодія соціального педагога з членами сім'ї, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, оптимальних умов взаємодії, обміну думками та емоціями, що сприяє розвитку варіантів вирішення проблеми з боку самих членів сім'ї. В соціально-педагогічній сфері консультування розглядають як вид роботи, допомоги, послуги, технологія надання соціальної допомоги та ін. При цьому соціальному педагогу варто дотримуватись етичних принципів, визначених у дисертаційному дослідженні О. Пожидаєвої, реалізуючи роботу консультанта, зокрема: анонімності і конфіденційності, індивідуального підходу, клієнтоцентризму, комплексного підходу, гуманізму, довіри, активності та відповідальності, толерантності. Відповідно до зазначених принципів, та аналізу робіт науковців, ми можемо стверджувати, що для виконання ролі консультанта важливим є сформованість знань можливих наслідків конкретних способів впливу на члена сім'ї; умінь акумулювати життєвий і професійний досвід роботи, враховувати індивідуальні особливості кожного члена сім'ї, здійснювати підбір індивідуальних методів консультування, створювати атмосферу комфорту; прояву людського, неупередженого, терпимого ставлення до кожного члена сім'ї, поваги до їх інтересів, поглядів, цінностей, досвіду; сприяння активній позиції у процесі консультуванні кожного члена сім'ї, тощо та знань щодо дотримання відомих стадій спілкування (накопичення згоди, пошук спільних інтересів, взаємне прийняття для обговорення взаємних рис і принципів, виявлення рис небезпечних для взаємодії, способи індивідуального впливу та взаємної адаптації, узгоджена взаємодія.

Здійснюючи підготовку соціального педагога до ролі *сімейного медіатора* (захисника, адвоката), важливим є сформованість умінь здійснювати соціально-правовий захист членів сім'ї. Медіаторство (від англ. Mediation – посередництво) – сприяння третьої сторони двом або

більше іншим у пошуках угоди в спірній чи конфліктній ситуації. Професійна діяльність в галузі альтернативного вирішення суперечок називається медіацією. Принципова можливість медіаторства заснована на визнанні факту позитивного впливу присутності нейтральної сторони на ефективність проведення переговорів. З 1960-х у США оформляється особливий вид професійної діяльності, де медіаторство розглядається як найважливіший інструмент вирішення конфліктів в різних сферах суспільного життя – при вирішенні муніципальних, екологічних, трудових та ін. конфліктів, в юридичній практиці, в міжнародних конфліктах.

Сьогодні, медіація – один із напрямів соціально-педагогічної роботи соціального педагога, спрямований на захист прав та інтересів членів сім'ї та усієї сім'ї загалом. Роль сімейного медіатора (захисника, адвоката) визначена нами як робота з представлення інтересів, захист прав членів сім'ї, який виражається в боротьбі за дотримання прав на обслуговування, надання різних видів соціальної допомоги, на зміну ставлення до членів сім'ї, дотримання прав на надання їм різних юридичних послуг.

Юридичні послуги в законодавстві України розглядаються як вид соціальних послуг, спрямований на надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

При виконанні *ролі аніматора* варто враховувати особливості анімаційної роботи. Наукові пошуки звертаються до анімації у сфері дозвілля як засобу формування «людини культури», яка має певний ціннісний соціальний імунітет, що дозволить розвиватися в будь-яких соціальних умовах.

Професія педагог-аніматор не отримала у вітчизняному просторі широкого поширення, хоча більшість соціальних педагогів щоденно виконують роль аніматорів, яка обумовлена серйозними соціально-економічними, культурними, політичними змінами, що відбуваються в суспільстві, а саме: зростання ролі і значення вільного часу як можливості самореалізації і саморозвитку кожного члена сім'ї; поява нових форм проведення дозвілля, які розглядаються суспільством як неадекватні; скорочення матеріально доступних пропозицій сімейної дозвіллевої інфраструктури; збільшення частки маргінального дозвілля дітей та підлітків. У таких умовах вимоги до якості виконання соціальними педагогами ролі аніматора зростають. Реалізація ролі вимагає від соціального педагога знань організації всіх способів дозвілля; умінь працювати в команді; створювати атмосферу дружби, радості, співробітництва, взаємоповаги між членами сім'ї; умінь організовувати вільний час усіх членів родини, заохочувати до спільної діяльності;

здатність до комунікації з кожним членом родини; умінь активізувати процес спілкування між усіма членами сім'ї; зв'язки між окремим членом сім'ї та соціумом; умінь формувати загальну культуру членів сім'ї. Здійснення ролі аніматора має відбуватися з урахуванням сучасного стану соціального середовища, розвитку сфери дозвілля, напрямів анімаційної роботи, соціально-виховних можливостей кожного члена сім'ї та сприяти саморозвитку та самовираженню членів сім'ї у соціальному середовищі.

Важливу роль в соціально-педагогічній роботі відведено превенції, завданням якої є уникнення соціальних проблем та пом'якшення їх перебігу. У соціально-педагогічній літературі здійснення соціальним педагогом комплексу профілактичних заходів, які спрямовані на попередження виникнення відхилень у суспільстві (алкоголізм, наркоманія, проституція, ВІЛ/СНІД, безпритульність, бездоглядність та ін.) та їх наслідків (протиправна, адиктивна, девіантна, суїцидальна поведінка, бездоглядність дітей, насильство, незайнятість тощо) називається превентивною (превенція – попередження, пересторога) соціально-педагогічною роботою. Виконання соціальним педагогом *ролі працівника з превенції* викликана зростанням числа сімей, де один з членів сім'ї має алкогольну чи наркотичну залежність, схильний до протиправної поведінки, проявляє асоціальну поведінку тощо. Знання, які необхідні соціальним педагогам для виконання *ролі працівника з превенції* нами визначено: сутність адиктивної поведінки членів сім'ї, особливості психолого-педагогічної діагностики членів сім'ї, залежних від наркотичних речовин тощо, профілактичні можливості навчально-виховного процесу, де навчаються діти з сім'ї в якій один з членів сім'ї проявляє адиктивну поведінку, методичні засади корекційно-виховної роботи з дітьми з сім'ї, де один з членів сім'ї перебуває в пенітенціарних закладах, причини виникнення залежності від психоактивних, психостимулюючих речовин серед членів сім'ї, можливостей виокремлення «груп ризику» серед членів сім'ї.

Взаємозв'язок ролі працівника з превенції та *ролі валеолога* обумовлений профілактикою шкідливих звичок та необхідністю збереження репродуктивного здоров'я, формуванням навичок здорового способу життя кожного члена родини та ін. Збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї передбачає не лише профілактику адиктивної поведінки, пропаганду здорового способу життя, а й реабілітацію членів сім'ї, що мають проблеми із здоров'ям, визначенням їх способу життя, формування позитивного та відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя. Відповідно, завданням соціальних педагогів є фахова та якісна підготовка майбутніх батьків до формування і реалізації репродуктивної поведінки та репродуктивних норм, виконання сімейних функцій і обов'язків, розуміння батьківського ставлення до майбутньої дитини, формування навичок здорового життя тощо. Виконання ролі валеолога потребує знання про культуру формування фізичного,

психічного, духовного і морального здоров'я усіх членів сім'ї, сприятливі та негативні фактори здоров'я, механізму та наслідків впливу шкідливих звичок та асоціальних форм поведінки на здоров'я та життєдіяльність кожного члена сім'ї, уявлення про соціально-педагогічні аспекти формування культури здоров'я в родині; умінь проведення соціально-педагогічної роботи зі збереження та реабілітації здоров'я членів сім'ї, просвітницької роботи серед дітей та вирішувати проблеми виховання в них здорового способу життя. Так, єдність безпосередньо соціально-педагогічних та валеологічних знань та умінь забезпечує виконання соціальним педагогом ролі валеолога.

Здійснення *посередницької ролі* в соціально-педагогічній роботі включає «активізацію системи, яка надає підтримку (спеціальні служби, установи, фонди, громадські об'єднання); створення групи самопомоги; захист прав клієнта (соціальне адвокатування) тощо». Роль посередника характеризується більш ефективною взаємодією з соціальним оточенням. В роботах українських вчених соціальне посередництво розглядається як процес сприяння досягненню узгодженості між соціальним суб'єктом і об'єктом з метою вирішення соціальних проблем останнього та надання йому допомоги.

Посередник в роботі з сім'ями – це проміжна ланка між членами сім'ї та різними спеціалістами соціальних служб, державних та громадських організацій.

У рамках соціально-педагогічної роботи з сім'ями, роль посередника передбачає соціально-педагогічну роботу зі встановлення взаємозв'язку та спільної діяльності багатьох громадських, соціальних та державних структур щодо вирішення складних життєвих обставин в сім'ї. Зокрема, реалізуючи роль посередника, соціальний педагог здійснює посередництво між державою, організацією, закладом та клієнтом; між організаціями й закладами, між спеціалістами різної відомчої підпорядкованості; між клієнтами соціальних груп та інститутів; міжособистісне посередництво. Алгоритм реалізації посередницької роботи ґрунтується на наступних, сформованих знаннях соціального педагога (соціальних ресурсів різних державних та громадських організацій, технологічних можливостей спеціалістів, які співпрацюють з соціальним педагогом) та уміннях (представляти та відстоювати інтереси членів сім'ї, налагоджувати взаєморозуміння з різними спеціалістами, діагностувати випадок, планувати власні дії, здійснювати пряме втручання в ситуацію, яка виникає в сім'ї).

Важливе значення *ролі організатора моніторингу*, адже соціальний моніторинг є однією з технологій контролю із забезпечення зворотного зв'язку. Моніторинг – регулярне, періодичне вивчення кількісних показників одного і того самого об'єкта (явища, процесу), що здійснюється за єдиною методикою. Найбільш поширеним прикладом моніторингу є звіти за визначеними формами.

В контексті соціально-педагогічної роботи з сім'ями моніторинг передбачає комплекс наукових засобів оперативного спостереження та аналізу змін у функціонуванні сім'ї. Метою такої роботи є регулярний контроль за змінами в сім'ї.

Здійснення соціальним педагогом ролі організатора моніторингу потребує сформовані вміння здійснювати систематичний збір і обробку інформації, яка може бути використана для вирішення проблем в сім'ї; відстежувати процес та результат власної діяльності з метою виявлення складних життєвих обставин для подальшого коригування процесу соціально-педагогічної роботи з сім'ями.

Виконанні ролі *соціального промоутера* полягає у сформованості знань та умінь надавати, в першу чергу, інформаційну допомогу сім'ям. Так, у ЗУ «Про соціальні послуги», де закріплено порядок надання соціальних послуг, у тому числі й рекламно-інформаційних, передбачено, що одним із видів соціально-педагогічної роботи соціальних педагогів є поширення об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем [7].

Зміст інформаційної допомоги полягає у «наданні інформації, (довідкові послуги); розповсюдженні просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширенні об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги)».

Враховуючи тенденцію до зростання рівня безробіття, посилення насильницьких дій серед членів сім'ї, першочерговим завданням соціального педагога стає пошук найбільш ефективних соціально-педагогічних методів включення незайнятих членів сім'ї до трудової діяльності. З метою вирішення існуючих проблем соціальний педагог в ролі промоутера повинен знати про існуючі види державної соціальної допомоги, вакантні місця на підприємствах, медичні заклади, які можуть надати, в разі необхідності, медичну допомогу, здійснювати соціальну рекламу тощо.

Таким чином, схарактеризовані професійні ролі соціального педагога (*консультант, сімейний медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, організатор моніторингу, соціальний промоутер*) потребують певних знань та сформованих умінь, що забезпечить ефективне виконання соціально-педагогічної роботи з сім'ями.

Список використаної літератури

- 1. Заверико Н. В.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Н. В. Заверико. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. – 240 с.
- 2. Зимняя И. А.** Профессиональные роли и функции социального работника (общие проблемы подготовки специалиста) / И. А. Зимняя //

Российский журнал социальной работы. – 1995. – №1. – С. 78 – 82.
3. Створення та соціальний супровід прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу : навч.-метод. комплекс / [Г. М. Лактіонова, Ж. В. Петрочко, А. В. Калініна та ін.] ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової, Ж. В. Петрочко. – К. : Науковий світ, 2006. – 270 с. **4. Холостова Е. И.** Социальная работа : [учеб. пособ.] / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2005. – 668 с. **5. Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 480 с. **6. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія і методика : монографія. – Харків : Нове слово, 2007. – 395 с. **7. Закон** України «Про соціальні послуги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Веретенко Т. Г., Белоліпцева О. В. Реалізація професійних ролей соціального педагога в процесі соціально-педагогічної роботи з сім'ями

У статті розкрито рольовий підхід до організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, проаналізовані погляди вітчизняних та зарубіжних науковців щодо зв'язку професійних ролей з професійними функціями соціального педагога; з соціальною позицією фахівця, з його професійними обов'язками а особистісними якостями. Схарактеризовані професійні ролі соціального педагога (консультант, сімейний медіатор (захисник, адвокат), аніматор, працівник з превенції, валеолог, посередник, організатор моніторингу, соціальний промоутер) та визначені знання та уміння, якими має володіти соціальний педагог для їх успішного виконання.

Ключові слова: професійні ролі соціального педагога, соціально-педагогічна робота з сім'єю.

Веретенко Т. Г., Белоліпцева О. В. Реализация профессиональных ролей социального педагога в процессе социально-педагогической работы с семьями

В статье раскрывается ролевой подход к организации социально-педагогической работе с семьями, проанализированы научные взгляды отечественных и зарубежных ученых на взаимосвязь профессиональных ролей с профессиональными функциями социального педагога, с социальной позицией специалиста, с его профессиональными обязанностями и личными качествами. Охарактеризованы профессиональные роли социального педагога (консультант, семейный медиатор (защитник, адвокат), аниматор, работник по превенции, валеолог, посредник, организатор мониторинга, социальный промоутер) и определены знания и умения, необходимые социальному педагогу для их успешного выполнения.

Ключевые слова: профессиональные роли социального педагога, социально-педагогическая работа с семьей.

Veretenko T. G., Beloliptseva O. V. Realization of professional roles of social teacher in the process of social and educational work with families

The article reveals the role approach to the organization of social and educational work with families. It is analyzed the scientific views of domestic and foreign scholars on the relationship of professional roles with professional features of social educator, the social positions of the specialist, with his professional duties and personal qualities. It is characterized the role of professional social teacher (consultant, a family mediator (defender, lawyer), animator, expert on preventive work, valeologist, mediator, organizer of monitoring social promoter). It is identified the knowledge and skills necessary for social educator for their successful implementation.

Key words: professional role of a social pedagogue, social-pedagogical work with family.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 371+364

І. М. Трубавіна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ СІМ'ЯМ В ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

В умовах реформування соціальної сфери і становлення соціальної держави в Україні актуальним стає питання про організацію надання соціальних послуг населенню – який орієнтир обрати і на якій організаційній основі їх надавати. Основний планований суб'єкт надання соціальних послуг сім'ям – центр соціальних послуг, який надає послуги в межах компетентності терцентрів і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Центр соціальних послуг надає послуги фахівців ЦСССДМ та тер центру, а саме – влаштування до сімейних форм виховання; соціальна адаптація; соціальна інтеграція та реінтеграція; кризове та екстрене втручання; консультування; соціальний супровід/патронаж; представництво інтересів; посередництво; соціальна профілактика; соціально-психологічна реабілітація (ЦСССДМ), догляд, паліативний догляд, соціальна реабілітація, натуральна допомога (терцентри). Уперше в соціальній роботі об'єднуються всі вікові групи незахищених верств населення в одній структурі. Тому доцільним є визначення організаційних засад надання соціальних послуг саме в цій структурі.